

УДК 373.2.011.3-051-055.2

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.29.306134>

Ярина Танявська, м. Чернівці
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4270-878X>

«ЖІНОЧА» ПРОФЕСІЯ ДОШКІЛЬНОГО ПЕДАГОГА: ДОСВІД, ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті схарактеризовано досвід становлення професійної освіти вихователів дошкільних закладів, зокрема на західноукраїнських землях, що відбувалося в контексті загальноєвропейського культурно-освітнього процесу XIX ст. Ретроспективний аналіз розвитку перших педагогічних інституцій з підготовки наглядного персоналу засвідчив, що до одних закладів приймали жінок, а до інших – чоловіків. Особлива роль в утвердженні поглядів про жіночий характер професії дошкільного педагога належить Ф. Фребелю. Проте на зламі XX–XXI ст. питання гендерної рівності серед педагогів дошкільної сфери привернули увагу у зв'язку з низькою участю представників чоловічої статі, що негативно позначалося на навчально-виховному процесі. Як засвідчує досвід таких європейських країн, як Норвегія, Данія і Німеччина, вирішення питання гендерної рівності в дошкільній освіті вимагає комплексних наукових і соціальних досліджень, прийняття відповідних урядових програм і управлінських рішень.

Ключові слова: дошкільна освіта; професійна підготовка; «жіноча» професія; чоловіки-педагоги; гендерна рівність; тенденції; досвід; перспективи.

Постановка проблеми. У грудні 2002 року в Україні була схвалена Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затверджено операційний план заходів на 2022–2024 роки з її реалізації (*Стратегія впровадження гендерної рівності...*, 2022). Схвалення Стратегії стало початком нового етапу вивчення, тео ретичного обґрунтування й прогностичного вирішення важливої проблеми, особливо у сфері дошкільної освіти, яка на нинішній день в Україні є найбільш фемінізованою ланкою освітньої ієрархії. Якщо загалом у сфері освіти представленість жінок серед педагогічних працівників становить близько 78,3%, то у закладах дошкільної освіти цей показник близький до абсолютного – 98,3%.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Історичні аспекти становлення і розвитку дошкільної освіти, зокрема професії вихователя (дошкільного педагога), відображено в працях багатьох вітчизняних науковців. С. Попиченко, В. Сергеева, Т. Слободянюк досліджували ці питання у Наддніпрянській Україні, С. Івах, З. Нагачевська – у Галичині, М. Олійник, Я. Квасецька – на Буковині, Г. Рего – на Закарпатті. Залучення жінок до суспільного виховання дітей, а відтак зростання їх ролі в дошкільній сфері сприймалося як важлива умова досягнення гендерної рівності. Проте на початку ХХІ ст. питання дотримання гендерного співвідношення в дошкільній освіті все частіше розглядаються в контексті повернення чоловіків до цієї надто фемінізованої сфери.

У колі наукової літератури з гендерної проблематики в дошкільній освіті можна відзначити методичний посібник «Гендерні будні дошкілля» за загальною редакцією О. Андрусик і О. Марущенка (2020), публікації С. Бабака (2018), С. Бабушко, М. Соловей і Л. Соловей (2022), В. Іванової (2019) та ін. Однак серед цих праць відсутні дослідження, які б комплексно розглядали питання «жіночого» характеру професії дошкільного педагога і пов'язаних із ним стереотипів.

Метою статті є аналіз і висвітлення проблеми гендерної рівності в дошкільній сфері в координатах історичного досвіду, сучасних тенденцій і найближчих перспектив.

Методи дослідження. Для реалізації мети дослідження було застосовано низку методів: *загальнонаукові* – аналіз, синтез, порівняння й узагальнення – з метою визначення характеру предмету й основних аспектів дослідження; *історико-педагогічні* – для вивчення процесу розвитку дошкільної педагогічної освіти на західноукраїнських землях з акцентом на формуванні жіночого характеру професії вихователя; *прогностичний метод* – для визначення перспектив забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері дошкільної освіти, усунення дисбалансу у вихованні дітей і формуванні майбутньої гендерної ідентичності з урахуванням сучасних педагогічних, соціокультурних і політичних викликів.

Виклад основного матеріалу. Перші організатори і популяризатори дошкільних закладів у Європі С. Вільдершпін і Й. Вертгаймер не були одностайними в тому, представники якої статі – жіночої чи чоловічої – найбільше підходять для цього фаху. Й. Вертгаймер вважав, що для виконання своїх завдань дитячому закладу потрібні дві особи, тобто вчитель і вчителька (помічниця). Часто чоловік був керівником закладу і виконував навчальні завдання, а жінка турбувалася про навчально-виховну кімнату і постійний догляд за дітьми (Kellner, 2009, с. 86).

У 1836–1837 роках у Європі було засновано перші педагогічні заклади з підготовки наглядового персоналу, які очолювали Ч. Майо (Англія), Т. Фріднер (Німеччина), Л. Фештетіч (Австрія). Однак вони відрізнялися своїми підходами до організації навчання педагогічних кадрів. До одних закладів приймали жінок, а до інших – чоловіків (Квасецька, 2017, с. 100).

Виняткове значення в утвердженні думки, що саме жінки повинні турбуватися про виховання дітей в громадських інституціях, належить Ф. Фребелю. Він здійснив основну перебудову змісту і форм занять маленьких дітей у дитячих закладах, які більше не орієнтувалися на шкільний зразок. У 1839 р. Ф. Фребель розпочав навчальний курс для «дитячих провідників» (*Kinderführer*) у Бланкенбурзі. Спочатку він більше піклувався про навчання чоловіків, але незабаром зрозумів, що саме молоді жінки за своєю природою були покликані піклуватися про маленьких дітей через їх жіночий, материнський дух і їхню материнську любов (Berger, 2000).

Перший «загальний німецький дитячий садок» (1840) планувався Ф. Фребелем як зразковий заклад для виховання дітей і навчання організаторів (керівників) дитячих ігор та матерів. Фребель обґрунтував необхідність нової жіночої професії, що вимагала певної спеціалізованої освіти. Пізніше (в Кайлгау) він навчав на курсах доглядальниць (нянь) і вихователів (Квасецька, 2017, с. 101).

Специфічно гендерне розуміння ролі жінки в дитячому садку, пропагованому Ф. Фребелем, відчували насамперед жінки, які намагалися дистанціюватися від чоловіків і водночас самоствердитися в громадському житті. Як зазначала згодом Г. Шрадер-

Брейманн, внучата племінниця Ф. Фребеля, саме Фребель «показав жінці ґрунт, на якому вона стане помічницею чоловіка в суспільній роботі, хто хотів дати жінці гідне місце не тільки біля колиски, у дитячій кімнаті, але також у школах і за межами всіх установ, які займаються доглядом і освітою людей» (Berger, 2000). Не випадково саме жінки активно продовжували його роботу, заохочуючи до створення дитячих садків, працюючи вчителями на освітній фребелівських курсах, засновуючи різні громадські організації, пропагуючи ідею дитячих садків і узагальнюючи в навчальних творах провідні ідеї Ф. Фребеля.

Після того, як 1851 р. у Пруссії дитячі садки були заборонені, ця хвиля перекинулася й на інші країни, зокрема в Австрію. Без засобів існування залишилися керівники дитячих закладів, припинила своє поширення і фребелівська освіта. Однак на початку 60-х років фребелівські ідеї дитячого садка, ігрова теорія занять почали повертатися в освітній простір, а з ними – і погляди Ф. Фребеля на жіноче покликання у сфері громадського виховання дітей і фахову підготовку вихователів.

Офіційним визнанням в Австро-Угорщині фребелівської дошкільної педагогіки і нової жіночої професії – дитячої садівниці-виховательки, став 1869 р., коли був прийнятий загальноавстрійський закон про народні школи. Цей закон забезпечував реалізацію жіночого права на здобуття педагогічної освіти в нових навчальних закладах – жіночих учительських семінаріях, які готували фахівців для народних шкіл і дошкільної сфери (Квасецька, 2017, с. 118).

Повільніше стверджувався жіночий характер професії вихователя в угорській частині Австро-Угорщини, до якої належало Закарпаття. Тут освітній процес регулювався дещо іншими юридичними актами. І хоча перший заклад із підготовки вихователів у Габсбурзькій імперії постав саме 1837 р. в Угорському королівстві (в м. Толні, а згодом був перенесений до м. Будапешту), однак упродовж перших десятиліть він приймав лише представників чоловічої статі. З 1858 р. тут почали навчатися також жінки. Остаточо жіночий характер професії вихователя в угорській частині Австро-Угорщини, зокрема й на Закарпатті, був офіційно визнаний лише 1912 р. після чергової освітньої реформи.

Згідно зі змінами до закону «Про дошкільне виховання» на навчання до закладів з підготовки вихователів почали приймати лише представниць жіночої статі (Рего, 2010, с. 156).

XX ст. у дошкільній освіті пройшло під знаком непохитного авторитету жіночого характеру професій дошкільного педагога. І лише на зламі XX–XXI ст. почали активно обговорюватися питання про порушення «гендерного рівноправ'я» в дитячих закладах дошкільної освіти і висловлюватися пропозиції про необхідність повернути чоловіків до складу педагогічного персоналу. Питання гендерної рівності стали предметом дослідження не тільки громадських організації, але й наукових та державних установ (Андрусик, Марущенко, 2020; Бабак, 2018; Іванова, 2019).

У 2019 р. Міністерство освіти і науки України та Інститут освітньої аналітики провели дослідження щодо якості дошкільної освіти. Аналіз за гендерним розподілом учасників дослідження засвідчив, що більшість респондентів серед директорів і вихователів – представники жіночої статі. Варто зауважити, що серед директорів респонденти чоловічої статі становили майже 3,0% (15 осіб), а серед вихователів – 0,1 % (1 особа) (*Дослідження якості дошкільної освіти*, 2019, с. 15). За підсумками дослідження були сформовані рекомендації для прийняття виважених рішень органами управління освітою. З огляду на незначний відсоток чоловіків – директорів і вихователів, було визнано за необхідне проводити інформаційну кампанію щодо популяризації роботи в закладах дошкільної освіти з акцентом на гендерну рівність професій (*Дослідження якості дошкільної освіти*, 2019, с. 62-63).

Очевидно, що організатори дослідження усвідомлювали, що рекомендація щодо проведення інформаційної кампанії з метою популяризації роботи в закладах дошкільної освіти – це лише початковий етап на шляху вирішення актуальної проблеми. Тому відзначили, що питання кадрової політики, зокрема гендерної, у сфері дошкільної освіти вимагають подальшого дослідження і глибокого вивчення.

Директор освітніх програм Українського інституту майбутнього С. Бабак, проаналізувавши офіційні статистичні дані за 2017 р., висловив серйозне занепокоєння щодо гендерного

розподілу дошкільних педагогів (Бабак, 2018). Згідно з офіційними даними на кінець 2017 р. в закладах дошкільної освіти України нараховувалося 140,2 тис. педагогічних працівників, серед яких 98,7% становили жінки. Із 11 304 завідувачів (нині – директорів) було лише 7 чоловіків, а серед 4 746 вихователів-методистів – 3 особи чоловічої статі. При цьому в закладах дошкільної освіти 52% вихованців становили хлопчики. Важко не погодитися з думкою, що відсутність чоловічих рольових моделей на ранньому етапі розвитку дитини може призвести до серйозного дисбалансу у вихованні й негативно позначитися на формуванні майбутньої гендерної ідентичності.

В європейських країнах проблема залучення чоловіків до «жіночої» професії вихователя була актуалізована наприкінці минулого століття. У 1996 р. європейська організація «Догляд за дітьми» рекомендувала збільшити кількість чоловіків у дошкільних закладах до 20%. Таке завдання і на нинішній день виявилось недосяжним, однак сприяло реалізації серйозних організаційних заходів і відповідних позитивних змін. Наприклад, у ФРН до 2013 р. кількість чоловіків-педагогів у дошкільних закладах досягла 3%. Щоб надати новий імпульс цьому процесу, федеральне міністерство у справах сім'ї, літніх людей, дітей і молоді заснувало спеціальну програму «Більше чоловіків у дитсадках». На неї виділяють кошти німецький уряд та Європейський соціальний фонд (Гаманн, Вишневецька, & Грабська, 2013).

На нашу думку, найбільшого успіху серед європейських країн у залученні чоловіків до «жіночих» професій досягла Норвегія. За майже двадцять років (1990–2009) частка чоловіків серед осіб, які працюють у дошкільних закладах, зростає в п'ятеро. Станом на 2021 р. вона досягла 9%. Це найвищий показник у Скандинавії і в усій Європі. В одній із популярних у Норвегії мережі дитячих дошкільних закладів під назвою «Canvas» цю частку довели до 20% (Шевцова, 2021). Важливу роль у цьому процесі відіграли національна урядова програма і систематичні зусилля державних органів і громадських організацій, що спрямовані на підвищення престижу професій і зростання зарплати в дошкільній сфері.

Стереотипи у ставленні до професії вихователя дитячого садка і низька матеріальна зацікавленість – основні причини, що гальмують залучення чоловіків до сфери дошкільля в Україні. Таку думку висловлює один із небагатьох чоловіків-вихователів Олександр Гоцик – випускник Луцького педагогічного училища (коледжу), який ще 2001 р. став першим чоловіком-вихователем у Луцьку. Він переконаний, що «дітьми в дошкільних закладах повинні займатися і чоловіки, і жінки» – за прикладом повноцінної сім'ї, тому що вони по-різному впливають на формування дитячої особистості і, відповідно, стають різними зразками для наслідування (Карпюк-Манюхіна, 2020).

Один із послідовників Олександра Гоцика – Володимир Гришков, вихователь закладу дошкільної освіти № 148 м. Миколаїв. Ще студентом він висловлював думку, що для того, аби у групах дошкільного закладу панувала сімейна атмосфера, повинні працювати вихователями і чоловік, і жінка. Найкраще, щоб це були дві молоді людини, які «дихають із дитиною одним повітрям». Така модель, по-перше, забезпечує наближення навчально-виховного процесу до традицій сімейного виховання, а по-друге, посилює формування гендерної ідентичності майбутнього покоління (Гришков, 2020).

Із 2011 р. чоловіки почали здобувати професію дошкільного педагога і в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. На цей час тут навчається 3 представники «сильної» статі, з них 2 – на стаціонарному відділенні. Позитивна тенденція знайшла своє відображення і в статистичних даних. Якщо в 2017 р. у закладах дошкільної освіти серед педагогічних працівників України чоловіки становили 1,3% (Бабак, 2018), то на кінець 2022 р. цей показник зріс до 1,7% (*Стратегія впровадження гендерної рівності...*, 2022).

Висновки. Подальший успішний розвиток дошкільної освіти в Україні повинен відбуватися в рамках реалізації однієї з важливих цілей сталого розвитку – гендерної рівності професій. На це спрямована Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року, що затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2022 р. Цей документ визначає базові принципи, цільові групи, стратегічні цілі та

завдання щодо реалізації державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері освіти.

Дослідження історичного досвіду реалізації гендерних ідей у дошкільній освіті у європейських країнах, на західноукраїнських землях, дозволило підтвердити, що утвердження ролі жінки у вихованні дітей належить Ф. Фребелю, який обстоював жіноче покликання у сфері виховання дітей і фахову підготовку вихователів. Акцентовано увагу, що на зламі ХХ–ХХІ століть питання гендерної рівності серед педагогів дошкільної сфери стали предметом наукових і соціальних досліджень, а також відповідних урядових програм і управлінських рішень. 1996 р. в європейських країнах була схвалена рекомендація довести кількість чоловік серед педагогічного персоналу дошкільної освіти до 20%, що залишається недосяжним і нині. У Норвегії цей показник становить 9 % і вважається найвищим серед європейських країн. Суттєві зрушення зроблено в Данії, Німеччині. Натомість в Україні частка чоловіків-педагогів досягла 1,7%, що вимагає більшої уваги до порушеної проблеми з боку державних органів, наукових установ і громадських організацій.

Перспективою подальших досліджень є вивчення практичного досвіду європейських країн і виокремлення раціональних педагогічних ідей для України.

Список використаної літератури

- Андрусик, О., Марущенко, О. (Ред.). (2020). *Гендерні будні дошкілля*. Харків: Планета-Принт.
- Бабак, С. (2018). *Що не так з дошкільною освітою в Україні?* Взято з <https://uifuture.org/publications/24434-shcho-ne-tak-z-doshkilnoyu-osvitoyu-v-ukraini/>
- Бабушко, С. Р., Соловей, М. І., Соловей, Л. С. (2022). Гендерні бар'єри в неформальній освіті дорослих в Європі. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2 (22), 37-48.
- Гаманн, Г., Вишневецька, Ю., Грабська, А. (2013). *Вусаті няні*. Взято з <https://www.dw.com/uk/%D0%B2%D1%83%D1%81%D0%B0%D1%82%09.10>.
- Гришков, В. С. (2020). *Що б я зробив для вдосконалення сучасного дошкільного закладу*. Есе. Взято з <https://vseosvita.ua/library/so-b-a-zrobiv-dla-vdoskonalenna-sucasnogo-doskilnogo-zakladu-231008.html>
- Дослідження якості дошкільної освіти: складові освітнього середовища* (2019). ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Аналітичний звіт. Взято з <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/DO-1.pdf>
- Іванова, В. В. (2019). Організація сучасної дошкільної освіти у системі неперервної освіти Європейського Союзу. *Педагогічні науки*, 145, 62-71. Взято з <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/32328>
- Квасецька, Я. А. (2017). *Професійна підготовка вихователів дошкілля на західноукраїнських землях: історичний аспект*. Чернівці: Зелена Буковина.

- Карпюк-Манюхіна, А. (2020). *Толіч. Як вихователь із Коршовця 14 років «грається» у пісочниці*. Взято з <https://gendergid.org.ua/tolich-yak-vyhovatel-iz-korshovczya-14-rokiv-grayetsya-u-pisochnyci/>
- Рого, Г. І. (2010). *Дошкільне виховання у Закарпатті: витоки й історія розвитку (1836-1918 рр.)*. Ужгород: Патент.
- Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року*. (2022). Затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2022 р. №1163-р. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#n13>
- Шевцова, М. (2021). *Норвегія: залучаючи чоловіків у «жіночі» професії*. Взято з <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/norvegiya-zaluchayuchi-cholovikiv-u-zhinochi-profesii.html#:~:text=>
- Berger, M. (2000). *Frauen in der Geschichte des Kindergartens: Eine Einführung*. Retrieved from <https://www.kindergartenpaedagogik.de/fachartikel/geschichte-der-kinderbetreuung/manfred-berger-frauen-in-der-geschichte-des-kindergartens/170/>
- Kellner, M. W. (2009). *Aus-und Weiterbildung österreichischer Kindergartenpädagoginnen aus historischer und zukünftiger Perspektive: Dissertation*. Graz. Retrieved from <https://u.to/EKmeGw>.

Yaryna Taniavska

«FEMALE» PROFESSION OF PRESCHOOL TEACHER: EXPERIENCE, TRENDS AND PERSPECTIVES

The article characterizes the experience of professional education of preschool teachers, in particular, in the western Ukrainian lands, which took place in the context of the pan-European cultural and educational process of the 19th century and the gradual establishment of the female nature of the teaching profession. A retrospective analysis of the development of the first pedagogical institutions for the training of supervisory personnel by C. Mayo (England), T. Friedner (Germany), and L. Festetich (Austria), which appeared in 1836-1837, testified that at that time there was no unified view on the gendered nature of the new profession. Women were admitted to some institutions, and men to others. The specific role of F. Froebel in establishing the opinion that women should be concerned about raising children not only in families but also in public institutions and outside them is noted.

It has been found that the year 1869 when the fundamental educational law on public schools was adopted can be considered the official recognition of Froebel's pedagogical theory and practice in the Austrian part of Austria-Hungary, to which Galicia and Bukovina belonged. According to it, children's preschool institutions became the primary link of the public education system, and based on the newly created female teacher's seminaries, it was supposed to start the professional training of preschool teachers.

On the other hand, in the Hungarian part of Austria-Hungary, including Transcarpathia, until 1912, male teachers continued to be educated as well. Attention is drawn to the fact that at the turn of the 20th-21st century issues of gender equality among preschool teachers have become the subjects of scientific and social research, as well as relevant government programs and management decisions. In 1996, a recommendation was approved in European countries to increase the number of men among the teaching staff of preschool education to 20%. To this day, this level remains unattainable. In Norway, this figure is currently 9% and is considered the highest among European countries. Significant changes have been made in Denmark and Germany. On the other hand, in Ukraine, the share of male teachers reached 1.7%, which requires more attention to this issue from state bodies, scientific institutions, and public organizations.

Keywords: preschool education; professional training; “female” profession; male teachers; gender equality; trends; experience; perspectives.

References

- Andrusyk, O., & Marushchenko, O. (Eds.). (2020). *Henderni budni doshkillia [Gender weekdays of preschool]*. Kharkiv: Planeta-Prynt [in Ukrainian].
- Babak, S. (2018). *Shcho ne tak z doshkillnoiu osvitoiu v Ukraini? [What is wrong with preschool education in Ukraine?]*. Retrieved from <https://uifuture.org/publications/24434-shcho-ne-tak-z-doshkillnoyu-osvitoiu-v-ukraini/> [in Ukrainian].
- Babushko, S. R., Solovei, M. I., & Solovei, L. S. (2022). *Henderni bariery v neformalnii osviti doroslykh v Yevropi [Gender barriers in non-formal adult education in Europe]*. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy [Adult education: theory, experience, perspectives]*, 2(22), 37-48 [in Ukrainian].
- Berger, M. (2000). *Frauen in der Geschichte des Kindergartens: Eine Einführung*. Retrieved from <https://www.kindergartenpaedagogik.de/fachartikel/geschichte-der-kinderbetreuung/manfred-berger-frauen-in-der-geschichte-des-kindergartens/170/>
- Hamann, G., Vyshnevetska, Yu., & Hrabaska, A. (2013). *Vusati niani [Mustache babysitters]*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/%D0%B2%D1%83%D1%81%D0%B0%D1%82%09.10>. [in Ukrainian].
- Hryshkov, V. S. (2020). *Shcho b ya zrobyv dlia vdoskonalennia suchasnoho doshkillnoho zakladu [What would I do to improve a modern preschool]*. *Ese*. Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/so-b-a-zrobiv-dla-vdoskonalenna-sucasnogo-doshkillnogo-zakladu-231008.html> [in Ukrainian].
- Doslidzhennia yakosti doshkillnoi osvity: skladovi osvitnoho seredovyshcha [Research on the quality of preschool education: components of the educational environment]*. (2019). DNU «Instytut osvitnoi analityky». *Analitychnyi zvit*. Retrieved from <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/DO-1.pdf> [in Ukrainian].
- Ivanova, V. V. (2019). *Orhanizatsiia suchasnoi doshkillnoi osvity u systemi neperervnoi osvity Yevropeiskoho Soiuzu [Organization of modern preschool education in the system of continuous education of the European Union]*. *Pedahohichni nauky [Pedagogical sciences]*, 145, 62-71. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/32328> [in Ukrainian].
- Karpiuk-Maniukhina, A. (2020). *Tolich. Yak vykhovatel iz Korshovtsia 14 rokiv «hraietsia» u pisochnytsi [Tolich. As a teacher from Korsovets, he has been "playing" in the sandbox for 14 years]*. Retrieved from <https://gendergid.org.ua/tolich-yak-vykhovatel-iz-korshovczya-14-rokiv-grayetsya-u-pisochnyczi/> [in Ukrainian].
- Kellner, M. W. (2009). *Aus-und Weiterbildung österreichischer Kindergartenpädagoginnen aus historischer und zukünftiger Perspektive: Dissertation*. Graz. Retrieved from <https://u.to/EKmeGw>
- Kvasetska, Ya. A. (2017). *Profesiina pidhotovka vykhovateliv doshkillia na zakhidnoukrainskykh zemliakh: istorychnyi aspekt [Professional training of preschool teachers in Western Ukrainian lands: historical aspect]*. Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].
- Reho, H. I. (2010). *Doshkillne vykhovannia u Zakarpatti: vytoky y istoriia rozvytku (1836 – 1918 rr.) [Preschool education in Transcarpathia: origins and history of development (1836 – 1918)]*. Uzhhorod: Patent [in Ukrainian].
- Shevtsova, M. (2021). *Norvehiia: zaluchaiuchy cholovikiv u «zhinochi» profesii [Norway: bringing men into women professions]*. Retrieved from <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/norvegiya-zaluchayuchi-cholovikiv-u-zhinochi-profesii.html#:~:text=> [in Ukrainian].
- Strategii vprovadzhennia hendernoi rivnosti u sferi osvity do 2030 roku [Strategies for the implementation of gender equality in the field of education until 2030]*. (2022). *Zatverdzhena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 hrudnia 2022 r. №1163-r*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#n13> [in Ukrainian].